

СЪЗИДАТЕЛНО-РУШАЩАТА ОБЩЕСТВЕНА ПРОМЯНА. МЯСТО И РОЛЯ НА УНИВЕРСИТЕТИТЕ

Проф. д.ик.н. Методи Кънев

*Не може да е добър икономист онзи,
който е само това. (Дж. Ст. Мил)*

1. Въведение

Известна е сентенцията на Левски „Времето е в нас и ние сме във времето. То нас обхваща и ние него обръщаме.“ Това двустранно „обръщане“ е **обективен закон на всяка радикална промяна**. Хората го схващат като „нов вятър“, променящ техните ценности, мислене и постъпки. На мястото на съществуващите структури хората формират нови. Така и те „обръщат“ времето - неговият дух става реалност.

Доказва го историята, редуваща социални сризове с възходи. Библията ги представя като „време за разхвърляне и време за събиране на камъни“. Така е и в модерната епоха. Хуманистичният дух на Ренесанса „обърна“ манталитета на хората. В резултат и те „обърнаха времето“ - гражданските революции сринаха този ред с надежда да установят свобода, равни права и благоденствие. Такъв е духът и на собственото ни Възраждане, което Левски има предвид.

Освен със съзидание и рушене, този процес се съпътства с още два ефекта. В началото неизбежно се получава **хаотичност** - напълно нито са изчезнали старите структури, нито функционират нови. Другият ефект е посетнешен - **процесът на съзидание рано или късно се отклонява от вдъхновилите го принципи**. Те или се изоставят от управляващите, или самите социални актьори престават да ги зачитат. Така **в модерната епоха взема връх не хуманистичният дух, а стремежът към „златния телец“**. То свидетелства, че се е изменил манталитетът на хората. Дори Луи Филип, последният крал на Франция, възкликва: „Ах, хубаво е човек да е богат“. На президента на САЩ К. Кулидж се приписва фразата „Бизнесът е религията на Америка“.

Законът на промяната се потвърждава и днес. Обръща се мисленето на милиони хора, макар още да не е ясно към какво се „обхваща“ времето – към глобален неокapитализъм или към по-хуманен социален ред. **В този контекст ще засегна въпросите за:**

- 1) съвременната съзидателно-рушаща промяна;
- 2) за мястото и ролята на университетите в нея.

2. Съвременната съзидателно-рушаща промяна

Би могло да кажем като интелектуалците от кръга „Блумсбъри“: „Започна нова епоха и ние сме част от нея“. От няколко десетилетия, в света и у нас, е налице дух на ново възраждане. /**Това доказва с книгата си „Изпод пепелищата на духовната разруха. Кълнове на новото възраждане“ нашият учител по френски език д-р Рачо Кязански/ Така е. Обществена промяна и днес – по израза на Шумпетер - е с характер на „креативна деструкция“.**

Определящ вектор е свързаността на няколко градивни ключови процеса.

Първо, непреодолима тенденция е нарастващото значение на **знанието** във формата на **информация**. То е **най-ценният ресурс, новият осев организиращ принцип и стратегически фактор на промяната**. Диалектиката на историята потвърждава предвиждането на Маркс, че знанието ще се превърне в „непосредствена производителна сила“, човешкото развитие – в самоцел, а физическият капитал от господстващ над човека - в негово „неорганическо тяло“¹. Разбира се, не е изключено **и друго** - знанието да се окаже нов инструмент за глобална олигархизация на живота.

Второ, знанието се обективира в **нов технологичен начин на производство**. Господстват високите технологии - телекомуникационни, информационни, скоростно-транспортни, космически. Развиват се микроелектрониката, автоматиката, роботиката, микробиологизацията, **3-D** принтирането, онлайн обслужването. Те преобразуват бизнеса, държавното управление, междуличностните отношения, свободното време. Налагат екранно-информационната култура.

Трето, **глобализират се** технологични, логистични, производствено-търговски, финансови, социални, културни и политически явления и процеси. Търсейки нови конкурентни предимства, бизнесът се преориентира от локални към глобални пазари, от лесен достъп до суровини и евтина работна сила към върхови постижения, качествен човешки капитал, партньорски стратегии.

Четвърто, **икономиката се превръща в многолика – дигитално-обслужваща, глобално-мрежова еко-социално-пазарна структура от информационни, капиталови, продуктови и финансови потоци**. Става автоматизирана, гъвкава и роботизирана. Според експерти на аналитичния център „Стратфор“, иновативни са вече не само САЩ, Европа, Китай, Русия или Индия, а и редица „мини-Китай“ от Ю. Азия, Л. Америка, дори от Източна Африка. Производството се персонализира според претенциите на потребителите. Високоскоростният транспорт и мобилните комуникации преодоляват пространствено-времените бариери. Те правят възможен достъпът до всички разпределителни и консумативни центрове в света. Актуален става „устойчивият, интелигентен и приобщаващ растеж“.

Пето, **променя се организационно-управленската дейност**. Гигантските компании отстъпват пред **клъснерно организирани авангардни иновативни фирми**, опрени на знанието, рисковите стратегии, партньорствата и мрежовите модели на електронизирания бизнес. В тях йерархиите се заменят с **разпределително-мрежовата организация на всичко**. Преминава се от концентриране към споделяне на власт, самоуправленско лидерство по място и време, стратегическо съюзяване с външни делови бизнес-агенти за допълнителни изгоди

Шесто, промяната засяга също **социокултурните отношения, морала, правно-политическото устройство, човешкото битие**. Вече се изпращат не телеграми, а **SMS-и и e-mail-и**. **iPhone и Skype революционизираха телекомуникационната дейност; международната мрежа Uber - транспортната дейност; AirBnB - международния туризъм; помощните Coursera и Khan Academy - системата на образованието; Web - печатните издания**. Собствениците на капитала станаха анонимни и не е съвсем ясно кои са капиталистите. Част от служещите на заплата или хонорар са и акционери. За

¹ Маркс, К. И Фр. Енгелс. Соч., изд-е второе, т. 46, ч. II. Москва, 1969, сс. 213, 215, 218; Маркс, К. И Фр. Енгелс. Съч., т. 46, ч. I. С., изд. БКП, 1978, с. 409-417. Маркс, К. Капиталът, т. III. Партиздат, С., 1979, с. 861.

„нови капиталисти“ се смятат разполагащите с неотчуждаем интелектуален капитал. Те не са обединени социално-класово или политико-идеологически. Няма манталитет на капиталисти или пролетарии в класическия смисъл. Имат власт заради притежанието на информация.

Такъв е векторът на съзидателния процес. Но верните думи не винаги са приятни, а приятните – верни. Фауст има за сподвижник изкуителя Мефистофел. Според Фр. Фукуяма индивидуализъм е неограничаван от нищо и единственото му правило е нарушаването на всички правила². Нийл Фъргюсън констатира, че неударжимо възвисяване на парите е импутирало човешината³. Руският моралист М. Антонов отбелязва, че и в неговата страна стремежът към моментната изгода лишава нормалния живот от нравствени основи и го прави невъзможен⁴.

У нас „вятърът на промяната“ дойде отвън. Завари ни без приспособителен опит и без ефективен институционален и граждански контрол. **Станаме не субект, а обект на промяна.** Няма и истинска правова държава като терен и рамка на пазарната икономика и демокрацията. В тази (по изрече на П. Бурдио) „объркана социална физика“ душите на много хора са в плен главно на това, което тя разрушава. Твърдят го в своите интервюта изтъкнати дейци у нас: професорите Г. Каприев и О. Герджиков, радиожурналистът Г. Папакочев, поетът Р. Леонидов, журналистката Л. Бенатова и др. Според тях само по форма сме демократична държава - има обезверяване на хората, обслужват се корпоративни интереси и се деформира почти необратимо жизнената среда.

Този доминиращ субективизиран образ на обществото е верен. Но е едностранчив, какъвто е и възгледът за новото съзидание. Те в единство образуват цялото. Но **едни индивиди и социални групи съзират само романтизма на съзиданието, а други – само драматизма на рушенето.** Истина е, че животът се заплете в нови противоречия, определящи облика на настоящето и борбата за характера на бъдещето.

Първо, налага се /включително у нас/ **олигархизъм** - алианс на пазарната с политическата власт. Институциите се овладяват и използват за господство и обогатяване. **Хуманистичният идеал за цялостен човек-гражданин остана в сянката на стремежа да се печелят пари.**

Второ, размиват се държавни, класови, културни и устройствено-политически **границы.** Има междуетнически, религиозни и социални конфликти, екологични и технически катастрофи. Милитаризира се космосът. Осъществява се ново „велико преселение на народите“.

Трето, има **противостоене** между държави с високо качество на живота, и други - чувстващи се онеправдани. Социалните слоеве със заможен статус се ориентират към т. нар. лайфстайл. На бедните се предлагат мимолетни радости - зрелища, лотарии, шоу-програми и др.п.

Четвърто, формиращото се **«общество на знанието»** е също противоречиво. Усвоилите авангардни знания у нас не винаги намират поле за прилагането им. Други изостават от равнището на знанията и на технологиите⁵. Увеличава се разликата във възнагражденията. **Лишените** от добро образование са заплашени със социално изключване. Формира се така нареченият **прекариат**

² Фукуяма, Фр. Големият разлом. Пр. от авгл., РИВА, 2001, с. 33, 34

³ Ferguson, Niall. L'irresistible ascension de l'argent. Tr. del'anglais. Ed. Saint-Simon, 2009

⁴ Антонов, М.Ф. Нравственныe устои экономики. Москва, изд. „Советская Россия“, 1989, с.174

⁵ Кънев, М. Освобождаване от миналото. Академично издателство «Д.А.Ценов», Свищов, 2006, сс. 141-202

- социална прослойка с окаян жизнен статус, без имущество и работа, и с непредвидимо социално поведение.

Пето, световната мрежа създаде възможност специалните служби да контролират личното пространство на уеб-активистите. Възникнаха кодиращи програми за анонимна комуникация, но от тях се възползват и престъпни кланове. Те превръщат социалните мрежи – както иронично се изразяват някои - в „шведска маса“ за търговия с наркотици, оръжия, проституция, организиране на тероризъм.

Голям въпрос е защо обществената промяна е двулика? Така е, защото, първо, самите хора са със сложна и противоречива личностна структура. Имат различна психика, култура, социализираност, моралност, деятелно-адаптивни качества. Възвишени са, но и греховни. Рационални са, но се поддават на заблуди и изкушения.

Второ, обществената среда е не друго, а обективизирана проява на качества на хората. От гледище на коренните промени обществата изглеждат низ от следващи „една след друга“ качествено различни формации. Новото тържествува върху руините на старите отношения, смятани за предразсъдъци.

Трето, социалните процеси не текат само чрез скъсване с миналото. Не малко от тях еволюират „от едни в други“, вследствие на което миналото се вписва в облика на бъдещето. В новите условия става и това, което сме наследили от миналото. Остарели ценности, начини на мислене, стереотипи, догматични убеждения, социални връзки противоречат на новите принципи, но се запазват и влияят. Отгук идва отклоняването от идеалите илитяхната подмяна. Надеждите все се оказва „надхитрени“ от живота.

Централна ос на пртивопоставяне е дилемата: **отворен свят и глобален ред или популистки национално-държавен изолационизъм.** Но е възможен и друг изход. Глобално действащите олигархични кръгове срещат съпротивата не само на антиглобалистите. Срещу тях са и алтерглобалистите, защитаващи отвореността на света, но не като олигархичен неокапитализъм, а като хуманен международен ред⁶. В по-общ план се води **борба между олигархията и граждански движения за социална реорганизация и принципно нови системни решения.** Не е ясно какво ще надделее и постепенно ще преподреди живота по собствения си организиращ принцип. Както казваше Хавел, всичко е възможно, но нищо не е сигурно.

3. Унивеситетската дейност и промяната

Бисмарк е казал, че войната се печели в класната стая. Сега може да кажем – в Интернет. От края на ХХ-я в. **човечеството навлезе в нов стадий, наричан същностно информационализъм, а пространствено - глобализъм.** Не се пренебрегват технологичната, икономическата и военната мощ, но духът на новото време ги надскача. **На преден план – както е изтъкнал при откриването на висшето ни училище проф. Г. Данаилов - са вече науката и образованието като висш тип култура, моралността, постигането на справедливост.** От тях трябва да се извеждат основните идеи на правото и политиката, от които идеи върховна е ценността на човешката личност⁷.*

⁶ Stiglitz, J. Un autre monde. Contre le fanatisme du marche. Tr. de l'anglais. Faiard, 2006, 563 p.

⁷ Вж. по въпроса: Данаилов, Г. Основни начала на политическата икономия. Вт. прераб. издание. Пловдив, 1934, с. 12, 18, 23./; Данаилов, Г. Капиталът и духовният прогрес на човечеството.

Знанието, обективирано в човешки потенциал, е вече **„истинският капитал“**. От него зависят иновациите, сравнителните предимства, икономическият растеж и пр. Науката и образованието са „работилницата“ на новия свят. Като тенденция в ЕС централно място се отнежда на човешката пригодност и самооценност. Чрез целенасочени политики се подкрепя формирането на **цялостни автономни личности**. Интернет, глобалната мобилна комуникация, формирането на общоевропейско научно-образователно пространство го правят възможно.

Днес тече **процес на органично сливане на науката и образованието с практическата дейност**. Бизнесът съзира в науката и висшето образование вече не (както някога) „пустоцвет“, а ново „златоносно“ поприще. Засилват се връзките между университетите, бизнеса и държавните институции. Интегрират се в едно научната дейност, висшето образование, развитието на високи технологии, екологичният императив, деловите услуги, финансовото посредничество и пр. От мегаполиси обществото се преустройва в **кълстери**. Те **вграждат едни в други човешкият, индустриалният, информационно-комуникационният и финансовият капитал**. Техният принцип е: **”Добре направеното струва повече от добре казаното”**. В резултат интензивно се произвеждат, използват и разпространяват иновативни знания, преобразуващи обществото. По данни на Евростат към **2008 г.** в Германия иновативни са над **86.0%** от промишлените предприятия и близо **74.0%** от тези в сектора на услугите. В България – малко над **37.0** на сто в промишлеността и **22.3 %** в услугите. По този начин се преодолява взаимният „глад“ - на университетите за финансов ресурс, на бизнеса за иновации и квалификации.

Научните изследвания и висшето образование се превърнаха в многопериодни. Научните изследвания са фундаментални, експериментални, приложни, конструкторски, развойни, внедрителски. Висшето образование е не толкова колежанско-бакалавърско, колкото магистърско с преходи между университета и работното място, както и докторантско. Вече не е възможно да се преподават знания за пожизнена кариера. Налага се обучение през целия живот, поддържащо поливалентна дейност.

У нас модернизацията на научно-образователната сфера все още среща **прегради**. Пречи дезинтегрираното общество. Има хипертрофирана комерсиалност, институционална немощ, хлевоустие, обществена апатия. Времето на принципните промени и у нас стана неизбежно⁸. Трябват ни практически решения най-вече на два главни проблема. Единият е за **новия тип университети и изследователи-педагози**. Другият е за **стойностния проблем и отгук – за финансирането на научно-образователната дейност**. Всеобщо е мнението, че трябва да надскочим досегашния си опит.

Във вътрешно-организационен аспект университетите следва да придобият мрежов характер. Те трябва да обединяват колежи за бакалаври; институти за магистри; школи с изследователски програми за обучение на докторанти чрез научна, експериментална и внедрителска дейност; бази за допълнителна квалификация и преквалификация. Трябва да притежават модерни

Академична реч при откриване на Свищовското Висше търговско училище на 8 декември 1936 г. (В: Годишник на ВТУ „Д.А.Ценов“, 1/1936)

⁸ През май 2014 г. е утвърдена „Стратегия за развитие на висшето образование в България“. Тя е в контекста на „Болонския процес“ и на Стратегията „Европа 2020“. Координирана е с ОП „Наука и образование за интелигентен растеж“, както и с други документи на ЕС. Като намерения Стратегията е на ниво, но трябва да се превърне в дело.

информационно-комуникационни системи със силно аудиовизуално въздействие. Обучението следва да е в колаборация с бизнеса и държавните институции.

С оглед на това, във външно-организационен аспект са ни нужни комплекси от функционално и договорно свързани самоуправляващи се университети, научни институти, стопански организации и държавни институции. Основа е принципът на асоциирането, сдружаването и кооперирането за съвместна изследователско-експериментална, експертно-консултантска и практическа учебно-квалификационна дейност. Важно в случая е **учените-педагози да съвместяват позиции в университетите и в бизнес-компаниите или държавните институции с реално работно място.** Там студентите следва да провеждат стажове като вид дуално обучение. В резултат **учебният процес би прераснал в учебно-изследователски, както с фундаментално, така и с приложно образователно съдържание.** При тези условия университетите ще са в състояние да решават проблема за **подготовката на нов вид научно-преподавателски кадри** – с подходяща функционално-квалификационна структура, с многостранна, включително практическа и чуждоезикова подготовка. Всеки учен - педагог следва периодично да доказва чрез научни трудове, учебни ръководства, преподавателска и експертна дейност своята пригодност за аспирирани научни степени или академични длъжности. Подходящ следва да е творческият микроклимат и да са обичайни гост-професорите. Така се създават хора **на индивидуално ниво с класа и на обществено ниво – в достатъчна критична маса.**

С това е свързана стратегията за развитие на науката и висшето образование у нас. Ключов момент обаче е подплатата ѝ с **нов начин на финансиране.** Проблемът е обаче доста сложен. Така е заради **стойностната недооценка на университетската дейност.** Поради това немалко учени и педагози търсят реализация другаде – втори и трети трудов договор в страната или емигриране в чужбина.

Материалното производство е пазарно организирано. Колкото са по-високи производителността и качеството, толкова по-добро е пазарното възнаграждаване на неговите фактори. При свободна конкуренция то се определя от съотношението между търсенето и предлагането, тласкащо цената им към равнище, което ги уравновесява. В научно-образователната сфера не е така.

Първо, университетите целят не производителност, а качество. Мисията им е свободно да творят и да преподават наука на свободни хора. И то така, че бъдещите специалисти да са способни сами да овладяват, създават, прилагат и разпространяват знания. Не може без щети за качеството да се изследва или преподава по-бързо. Съставянето на учебник е венец на академичната кариера, но то още не е обучение, както либретото /да цитирам Чехов/ още не е опера. Световна тенденция е ограничаването на числеността на обучаваните от един преподавател. То облекчава контрола, индивидуалния подход и усвояването на знания чрез изследвания като най-ефикасен метод. **По този начин студентите се превръщат от обект в субект на собственото си квалификационно израстване.**

Второ, значителна част от университетската дейност няма пряк изход към пазара. Резултатите ѝ не са крайни, пазарно оценими стоки. Оттук идва проблемът как да се финансира такава дейност. Известно е до какви изкривявания води количественият показател „численост на обучаваните

студенти“, допустим само като допълнително съображение. В много страни успешно се прилага т. нар. **финансиране според постиженията** /performance funding⁹/. То е базирано върху 37 оценъчни критерия като проявено качество на университетската дейност. Такива са нивото на професионална реализация на възпитаниците; делът на безработните от тях; импакт-факторът за научните публикации; обществената репутация на университетите или на техните структурни звена; добрата атестация, акредитацията и пр. На тази основа университетската дейност се финансира диференцирано, според качеството ѝ. Използват се бюджетни субсидии, нарочни фондове, безвъзмездни грантове, частно спонсорство, завещания, студентски такси и др.п. Известна е в това отношение ролята на такива фондации в САЩ като Карнеги, Рокфелер, Форд и мн. др.

Трето, бидейки интегрирана все по-тясно с външни организации, **нарастваща част от университетската дейност има резултати във формата на търгуеми продукти и услуги**. Такива са: технологичните, информационни и управленски иновативни идеи; консултации, научно-изследователски услуги, лекции, патенти, лицензи и др.п. По тази причина подобна университетска дейност все повече се описва с икономически понятия - инвестиции, услуги, търсене, предлагане, маркетинг, продажби, приходи, доходи. Предвид това правило в много страни е вече допълването на държавно финансираната издръжка на университетите със собствени приходи. **Днес дилемата е: или нарастващи собствени приходи на университетите от договорирана с външни ползватели и възмездявана дейност, или по-нататъшно влошаване на финансовото им състояние.**

Четвърто, това е така понеже по законите на пазарната икономика хората в научно-образователната сфера също държат сметка за **алтернативната цена** на своя труд. Тя е това, което те биха получили при друга, но пропуснатата възможност. **Когато растат възнагражденията, например в ИТ сектора или в развлекателната индустрия**, расте и алтернативната цена на научно-образователния труд. Тъй като членуваме в ЕС, проблемът за стойностните несъответствия получава още по-големи измерения. То кара учените-педагози да търсят удовлетворение в чужбина. По съпоставими цени за 2010 г. средногодишната ни производителност като БВП на човек в сравнение със страните от Евророната е **2.4** пъти по-ниска. Средната реална заплата обаче е **4,8** пъти по-малка. Ако у нас съотношенията в разпределението на БВП са както тези в Евророната, средната заплата у нас би била два пъти по-висока.

Има причини да е така. Основната е, че сме в отворено общество. **Потребностите ни се формират според международните стандарти, а се задоволяват според локалните ни възможности и следваните политики.** Претенцията да се получават възнаграждения, адекватни на алтернативната цена на труда е не нещо друго, а израз на **обективния закон за единния пазар и единната цена** на сравними блага в единното европейско пространство. Но принципът „**както работим, тъй живеем**“ е незаобиколим. Плюс това като потенциал сме в догонваща позиция дори по отношение на страните от Централна Европа. Трябва да натрупваме икономически потенциал. Пътят за това е чрез акумулация не само на физически, а и на човешки капитал. Влияят негативно и преднамерият съсловен лобизъм, неспазването на приоритети, обявени в политическите програми и др.п. И в научно-образователната сфера,

⁹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Funding>, 1.11.2016 г.

както навсякъде, следва да има зависимост между постижения и възнаграждения. Първенството в приноса за общественото развитие трябва да се изразява и в качеството на живот. Ако не, учените и педагозите ще продължат да търсят други пътища, за да постигнат алтернативната цена на своя труд.

4. Заключение

Позитивното решение на засегнатите проблеми е възможно. Подказва го логиката на историята. По-рано индустриалната революция наложи, включително у нас, преливане на ресурси от селското стопанство към промишлеността. Днес е решаващо освобождаването на ресурси от материалното производство и пренасочването им към духовната сфера. Животът е организиран не само икономически, както често се възприема, но също – социокултурно, нравствено, рекреационно, организационно-политически. С оглед на неговата пълнота **духовността трябва да осигурява идеи, култура и смисъл; икономиката - материален просперитет; моралността – добродетелност; правно-политическата сфера – социален мир, хармоничен и справедлив обществен ред.** Връзката на обществения живот с всяко от тях е не между цяло и части, а **между цялото и неговите атрибутивни качества.** **С голямо значение е и емергентният ефект от всичко това,** за да бъде – както е казал Конфуций - човекът все повече човек. По този начин се постига не само обществено развитие, а и социална нормалност. Техният **главен индикатор е качеството на човека. То е - както се казва - ключът за всички ключалки.**